

Dirk H.A. Kolff

Frans Naerebout
(1748-1818)
en het Vlissingen
van zijn tijd

Loods en burger van
een stad in verval

Beeldredactie: Ad Tramper

Deze publicatie kwam tot stand met steun van het Familiefonds Hurgronje, de Samenwerkende Maritieme Fondsen (Vaderlandsch Fonds ter aanmoediging van 's-lands zeedienst), de Stichting Jan Hintzen Publicatiefonds, de Stichting Moerman Promotie Vlissingen, de Stichting Van de Sande te Vlissingen, het Van de Velde Publicatiefonds en de Stichting Vlissingen Michiel.

Het Van de Velde Publicatiefonds bevordert het cultuurhistorische besef op Walcheren en van de stad Vlissingen in het bijzonder, in de vorm van publicaties, in de breedste zin van de betekenis. Het fonds is ontstaan uit de uitoefening van het uitgeversvak door vier generaties François van de Velde in Vlissingen.

SJHP stichting
jan hintzen
publicatiefonds
Het Jan Hintzen Publicatiefonds
bevordert uitgaven over de historie
van Vlissingen, de posthistorie in het
algemeen en luchtposthistorie
in het bijzonder. Het fonds is
ontstaan uit de opbrengst van de
posthistorische collecties van
Jan Hintzen te Vlissingen.

Omslagontwerp: Bart van den Tooren

Omslagbeeld: Portret van Frans Naerebout door J.P. Bourjé uit 1817 en het schilderij van Engel Hoogerheyden en Jacob Schwarzenbach van de flottielje in het Vlissingse dok in 1804

Ontwerp binnenwerk: Marco Bolsenbroek

ISBN 978 94 6249 838 9

E-ISBN 978 94 6249 839 6

NUR 693

© 2022 D.H.A. Kolff, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2022 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Noot voor de lezer

Achter in dit boek is een bibliografie opgenomen. Vanwege de omvang en de leesbaarheid van het boek is ervoor gekozen de verantwoording van de voor dit onderzoek geraadpleegde archiefbronnen en literatuur niet in het boek zelf op te nemen, maar beschikbaar te stellen via www.walburgpers.nl bij de beschrijving van het boek.

Bij citaten waarvan de herkomst niet duidelijk blijkt uit de tekst is wel een bronvermelding opgenomen.

Inhoud

Voorwoord 9

Inleiding 11

I ‘De Gebroeders Naerebout’ en de broederschap van de Vlissingers 19

Een familie van Veere 21

De zelfbewustheid van Vlissingen 33

God, Vlissingen en Oranje 52

Landzaten en dijkwerkers 63

Het oproer 67

Drie jaren van bloei 76

De Woestduin 79

Loon en roem van ‘Naerebout’ 95

Klussers in oorlogstijd 107

II ‘De Gebroeders Naerebout’ en het verlies van het oude burgerideaal 119

De Vlissingse kaaprederij 120

Loods bij de VOC 131

De muiterij voor Duins 140

Oranjeliefde 144

Oranjefurie 152

De Zuiderburg 173

Laatste compagniesjaren 185

III Frans Naerebout en het Vlissingen van de Bataafse tijd 193

Omweg langs de Kaap 197

Een ander Vlissingen 205

Revolutie en zuivering 214

Frankrijk eerst, Frankrijk voor alles 225

De vrije navigatie van Antwerpen 231

Eng compagniesloods, op zoek naar werk 237

De Firma Naerebout 250

Vast bij de marine 254

De Staat van Beleg en de verdrijving van de Engelse Vlissingers 258

IV De flottielje, de armoede, de stank en de smokkel	273
Speelevelds verbijstering	276
Werken voor Carel Verhuell	287
Tussen de Vlaamse banken	292
Armoede	303
Vuil en machteloos	311
In de greep van Monnet en Eykenbroek	320
Het kaai- of fustgeld	330
De wil van de keizer	336
V De neergang van de werf en de belofte op Oost-Beveland	341
Franse energie en het verlies van de marinewerf	341
De vernedering van het Vlissingse burgercorps	349
Vuren, bakens en lantaarns	360
De lichtbaak op Oost-Beveland	371
Het uitstel	380
De watersnood	388
Ontruiming en pensionering	395
Een verlaten plaats	405
VI Een held voor een verdrietig Zeeland	409
Het huis bij de baak	411
Nog een baan in het verschiet	419
Wonen aan het sas	423
De falende sluis	431
Andries Schraven, de polder Oost-Beveland en de impasse aan het sas	438
De doorstart van Frans' heldenstatus	446
Een verdwaalde aannemer uit Werkendam	464
Afscheid	470
Nawoord	475
Verantwoording van de afbeeldingen	493
Literatuur	494
Register	502

Voorwoord

Deze studie naar het leven van Frans Naerebout, naar het Vlissingen zoals hij het kende en naar zijn laatste jaren aan het Goese sas begon tien jaar geleden, na de voltooiing door Vincent Klooster en mij van de uitgave van een handschrift dat Vincent op het spoor was gekomen. Het bevatte de levensherinneringen van een zeer ver familielid van mij, de marineofficier D.H. Kolff. Deel van zijn verhaal vormden de schokkende gebeurtenissen van januari 1795 in Vlissingen, toen een eskader van de marine van de Republiek daar weerloos in het zeeijs vast gevoren lag en men moest toezien hoe Franse troepen vanuit Breskens in Staats-Vlaanderen de Schelde overstaken en de stoot gaven tot de Bataafse revolutie op Walcheren. De inleiding die ik bij die uitgave schreef, groeide uit tot dit boek. Wat ik vond over de Gebroeders Naerebout en na Jacobs dood over alleen Frans – wat nogal wat meer was dan het verhaal over hen tot dan toe – dwong me binnen hun gezichtskring te blijven en binnen die van hun stadgenoten en medeburgers van wie ik er, hoop ik, een aantal enigszins tot leven heb kunnen brengen. Tegelijkertijd bleek, dat Vlissingen tijdens het leven van de broers het toneel was geweest van hevige politieke emoties en de arena was van fundamentele conflicten over de aard van de stadsgemeen-

schap, terwijl vervolgens de buitenwereld aan diezelfde betrekkelijk kleine stad een grote geopolitieke betekenis toekende en zo het lot van haar inwoners gedurende de hele Bataafs-Franse tijd op een beslissende manier bepaalde.

Ik dank Ad Tramper, indertijd archivaris van Vlissingen, nu Vlissingse archivaris in het Zeeuws Archief te Middelburg, voor zijn bemoediging en hulp, lang niet alleen bij het vinden van illustraties. De staf van zijn archief in de Vlissingse Hellebardierstraat had geduld met me en de koffie was er goed. Frank de Klerk van het Gemeentearchief Goes stelde zijn kennis ter beschikking en leefde mee. Anthoni Fierloos in Goes ben ik dank verschuldigd voor zijn advies en zijn kritiek op mijn tekst in een vroeg stadium. Frank Kanhai en zijn collega's in de leeszaal en bij de inlichtingenbalie van het Nationaal Archief in Den Haag zijn voor een goed deel de oorzaak van het plezier waarmee ik daar enkele jaren onderzoek deed. Peter van Druenens uitnodiging voor de Vrienden van het MuZEEum te Vlissingen over Naerebout te spreken en die van de Heemkundige Kring de Bevelanden hetzelfde te doen in Wilhelminadorp waren een stimulans voor me.

De jarenlange gastvrijheid van Eltjo en Mieke Scheltens in hun huisje in Vrouwenpolder maakt voor altijd deel uit van mijn herinnering aan het ontstaan van dit boek. Annemarie tenslotte dank ik voor haar zorgelijke aansporingen en haar vertrouwen dat het ooit nog iets zou worden met Frans Naerebout.

Zoeterwoude, augustus 2021

Inleiding

Wat elders in ons land al heftig was tijdens de periode die dit boek bestrijkt, speelde zich in Vlissingen nog een graad hevinger af. Smokkelarij, kaapvaart, slavenhandel, revolutie, plundering, een bombardement, godsdiensttwist, burgerstrijd, natuurgeweld, jaren van bezetting en oorlog; alle lieten ze op hun beurt zich gelden op de kades en de straten van deze Zeeuwse stad. Hier verliep, voor de ogen van haar zesduizend inwoners, de Nederlandse geschiedenis in extremere vormen dan elders.

Tot op zekere hoogte had Vlissingen dit veelbewogen, maar ook wisselvallig karakter van haar historisch lot gemeen met een aantal Vlaamse, Franse en Zeeuwse steden aan de kusten van de zuidelijke Noordzee. De overeenkomst kwam voort uit hun ligging en bedrijvigheid. Samen vormden ze een autonome wereld, een eigen economische ruimte. Al generaties waren Duinkerken, Oostende en Vlissingen, maar ook Veere, Zierikzee en Brouwershaven, vertrouwd met dezelfde vormen van gedurfd ondernemerschap. Naast de visserij en de reguliere koophandel beschikte elk van die havens qua ligging en faciliteiten over enkele, maar nooit alle, troeven als het erom ging de intensieve smokkelhandel op de tegenoverliggende Engelse kust, of, als het oorlog was, de kaapvaart, naar zich toe te trekken. Hun onderlin-

ge rivaliteit versterkte de instabiele aard van hun welvaart. Hun wisselende betrokkenheid bij de vele – bijna op hun redes uitgevochten – oorlogen tussen Frankrijk, Engeland en de Republiek maakte hen van winnaars maar al te vaak verliezers en van verliezers winnaars.

Het was deze wereld waarop de Vlissingers zich hadden ingesteld en die hen maakte tot wie ze waren. In een leven aan boord waren de zeelieden onder hen vertrouwd geraakt met de stelsels van banken in de monding van de Schelde en voor de Vlaamse kust, met de tientallen havens verderop, met de kennis hoe ze te bezeilen en – op de smokkelschepen – met de geheimen van de krekens op de kust van Essex. Hun gedetailleerde kennis van die wereld was hun kapitaal; hun overlevingsstrategie was erop gebaseerd. Ze leefden met hun rug naar het land. In een boerendorp op Walcheren zouden ze de weg moeten vragen, maar op de redes van Dieppe, Duinkerken en Dover wezen ze elkaar de merken op de kust; in de havens hadden ze vrienden en kenden ze de kades, de kroegen en hun kansen op een klus.

Voor de kooplieden en ambachtslieden gold iets vergelijkbaars als voor de zeevarenden. Naarmate de verwachting van een meer gunstige bedrijfsvoering hen daartoe aanspoorde, verhuisden ze naar een andere haven verderop, soms hals over kop. Hun wijdvertakte handelsrelaties hielden zulke opties open. De bereidheid te verhuizen was deel van hun verdienmodel. Engelse kooplieden afkomstig uit Kent en Essex migreerden op deze manier tussen Zeeuwse, Vlaamse en Franse steden. Ze waren er meestal welkom en kregen er het burgerrecht. Het vermogen zich aan te passen aan wisselende omstandigheden typeerde alle reders en bevrachters in de kuststeden. Meer dan eens zal in dit boek een ingrijpende verlegging van hun handelsactiviteiten en -routes worden beschreven.

Het verleden had de Vlissingers toegerust volop hun voordeel te doen bij de wedijver rondom hun deel van de Noordzee. Maar ze kenden de risico's van hun inzet en juist daarom was de burgerij erop gespitst in de thuishaven een mate van sociaal houvast zeker te stellen. De belangrijkste elementen daarin waren de ooit aan hen, of om precies te zijn aan de burgerwacht en de gilden, gegunde privileges. Mits ongeschonden, vormden die de juridische bodem van hun stedelijk bestaan. Ze gaven hun de moed zelfbewust te zijn en mondig te blijven. In de jaren '70 en '80 van de achttiende eeuw leidden deze diep verankerde emoties rondom het burgerrecht tot excessief en gewelddadig drama. Achter de leuzen van burgervrijheid en oranjeliefde die toen klonken, ging de wanhoop schuil van de ambachtslieden en de 'gewapende burgers' om de sluipende aantasting en het verlies van hun oude rechten. Al lang sluimerend wantrouwen verhinderde een compromis met de regenten in de naar binnen gekeerde vroedschap.

In deze jaren broeide bovendien onder zeer velen op Walcheren de woede om de aantasting van hun persoonlijke bevindelijke geloofspraktijk, waarvan een geheel eigen, losgezongen en geheel eigen beleving van de psalmen tijdens de erediensten een wezenlijk deel was. De kerk had het hen willen afleren. In protest overspoelden in 1778 en in 1787 nogmaals duizenden dorpelingen het eiland en maakten gemene zaak met de Vlissingse ambachten en de grote meerderheid van de burgerwacht. Wat er nog restte van het oude sociaal contract tussen burgers en regenten ging voorgoed ten onder in een orgie van geweld.

Enkele jaren later, in 1795, ging de Franse militaire invasie gepaard met een woeste muiterij op de schepen van de marine in de haven. De bestuurlijke omwenteling in de stad, die erop volgde en die de oude constitutie ten grave droeg, nam onmiddellijk de vorm aan van een botsing tussen gematigde en radicale hervormers. Een nieuwe dosis bitterheid werd toegevoegd aan de herinnering van oude partijschap uit de patriottentijd. In grillige afwisseling beleefde de stad daarna de willekeur, de vernederingen en de rooverijen van de Bataafs-Franse tijd, nu en dan onderbroken door korte episodes van oplevende handel, strelend heldendom op zee of koortsachtige activiteit op de werven.

Tijdens de Bataafse Republiek maakte Parijs aanspraak op een deel van de soevereiniteit over de havens. De in het nauw gedreven bestuurders in het stadhuis schipperden tussen de noodzaak van een mate van samenwerking met de overmachtige Franse bezetter en de wil de belangen van de burgerij te blijven dienen. De regering in Den Haag bleek zelden in staat zelfs maar te bemiddelen. Zonder het openlijk toe te geven, legden sinds 1796 vrijwel alle Bataafse politici zich neer bij het grotere belang dat hun Franse ‘bondgenoot’ had bij de controle over het strategische Vlissingen. Juridisch bleef de kwestie van een eventueel gedeelde soevereiniteit over de stad twaalf jaar onbeslist; in de praktijk heerste de wil van Parijs.

In 1796 verloor Vlissingen haar rol als bewaker van de Schelde. Sinds de val van Antwerpen in 1585 had de Republiek twee eeuwen lang de verbinding met de zee van die grote handelsstad strikt gereguleerd. Al die tijd vond de verplichte overslag van goederen op weg naar en afkomstig van de Scheldestad plaats onder Vlissingse toezicht op de Westerschelde. Nadat de Franse marine in 1796 de vrije vaart op Antwerpen forceerde en het onomkeerbare van die maatregel duidelijk werd, moeten Vlissingse kwesties in Den Haag wel als minder urgent zijn voorgekomen. Daarentegen nam de Franse interesse alleen maar toe. Vlissingen kreeg een uitsluitend militaire, maar voor Frankrijk gewichtige rol. Het dok, de werf, de arsenalen, de havens en de verzwaarde omwalling vormden het meest noordelijke steun-

1. Zuidelijk deel van de Noordzee met de Vlaamse banken, 1786.

